
**ANNALS OF THE POLISH ASSOCIATION
OF AGRICULTURAL AND AGRIBUSINESS ECONOMISTS**

ROCZNIKI NAUKOWE
STOWARZYSZENIA EKONOMISTÓW ROLNICTWA I AGROBIZNESU

Received: 20.12.2022

Acceptance: 10.02.2023

Published: 220.03.2023

JEL codes: E61, Q18, Q58

Annals PAAAE • 2023 • Vol. XXV • No. (1)

License: Attribution 3.0 Unported (CC BY 3.0)

DOI: 10.5604/01.3001.0016.2380

**MARIOŁA GRZYBOWSKA-BRZEZIŃSKA¹, WIESŁAWA LIZIŃSKA,
MIROSLAW GORNOWICZ**

Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie, Polska

**OGRANICZENIA I SZANSE ROZWOJU GOSPODARSTW
ROLNYCH Z REGIONU WARMII I MAZUR W KONTEKŚCIE
ZMIAN WSPÓLNEJ POLITYKI ROLNEJ UNII EUROPEJSKIEJ**

Słowa kluczowe: rozwój rolnictwa, Wspólna Polityka Rolna, Europejski Zielony Ład, gospodarstwa rolne, Warmia i Mazury

ABSTRAKT. Głównym celem badań była diagnoza uwarunkowań rozwoju gospodarstw rolnych realizujących produkcję w konwencjonalnych i ekologicznych systemach, które będą funkcjonowały w warunkach określonych w Planie Strategicznym dla WPR po 2023 roku. W badaniach wykorzystano informacje pozyskane w bezpośrednich badaniach ankietowych, przeprowadzonych w 2022 roku wśród właścicieli gospodarstw rolnych z regionu Warmii i Mazur. W badaniach uczestniczyło 165 właścicieli gospodarstw konwencjonalnego systemu produkcji i 158 ekologicznego systemu. Badani właściciele gospodarstw rolnych, pomimo sceptycznej postawy w stosunku do rozwiązań dotyczących Europejskiego Zielonego Ładu (EZŁ), braku akceptacji wdrażania wybranych założeń tej polityki, m.in. ograniczeń zużycia nawozów mineralnych i ekoschematów, opowiadali się za funkcjonowaniem w ramach struktur UE. Jako zagrożenie dla rozwoju rolnictwa ankietowani wskazali wyjście ze struktur UE lub rezygnację z korzystania z unijnych funduszy, a jako potencjalne ograniczenie rozwoju wskazali współczesną sytuację geopolityczną, ograniczenia importu i eksportu surowców na Ukrainę oraz brak stabilności na wielu rynkach. Główne potencjalne szanse rozwoju rolnictwa w Polsce, w opinii właścicieli gospodarstw z konwencjonalnym systemem produkcji, to warunki stwarzane małym i średnim gospodarstwom oraz wzrost zapotrzebowania na usługi rolnicze. W opinii właścicieli gospodarstw z ekologicznym systemem produkcji, założenia nowej WPR i EZŁ mogą być szansą na wzmocnienie rentowności tych podmiotów i na poszukiwanie alternatywnych źródeł dochodu.

¹ Corresponding author: margrzyb@uwm.edu.pl

WSTĘP

Działalność współczesnych gospodarstw rolnych jest uwarunkowana czynnikami przyrodniczymi, technologicznymi, ekonomicznymi, a także organizacyjnymi. Istotną kwestię funkcjonowania nowoczesnego rolnictwa oraz współczesnych gospodarstw rolnych stanowi nie tylko wyposażenie, ale również efektywne zarządzanie gospodarstwem rolnym [Derehajło 2018]. Współcześnie sektor rolnictwa zmienia się i rozwija, pomimo wielu trudności i problemów. Warto zaznaczyć, że impulsem zmian i wszechstronnego rozwoju tego sektora gospodarki było dołączenie Polski do Unii Europejskiej (UE) [Mrówczyńska-Kamińska 2008]. Jednym z podstawowych wyzwań tego sektora jest zmieniający się klimat, a także warunki o charakterze pogodowym [Kundzewicz, Koryza 2017], które przy braku odpowiedniej infrastruktury w gospodarstwie utrudniają skuteczne zarządzanie produkcją. Rozwój polskiego rolnictwa jest determinowany założeniami polityki zrównoważonego rozwoju. Wspólna Polityka Rolna (WPR) koncentruje się wokół kwestii dotyczących środowiska [Siedlecka 2015], a koncepcja zrównoważonego rozwoju, wielofunkcyjność, a także zrównoważenie pod względem społecznym, to czynniki determinujące strategię rozwoju tego sektora [Czyżewski, Staniszewski 2018]. Podejmowanie decyzji w sytuacji dużej niepewności i zmian, to wyzwania właścicieli gospodarstw rolnych w zakresie umiejętności dostosowania się do otoczenia [Krzyworzeka 2011]. Wiedza i prawidłowe zarządzanie są niezwykle ważnym elementem pomyślnego prowadzenia gospodarstwa. Można zauważyć, że intensywność i dynamika przemian w sektorze rolnym zmuszają współczesnych rolników do ciągłego uzupełniania wiedzy, gdyż często staje się ona w znacznym stopniu nieadekwatna do bieżących potrzeb. Gospodarstwa rolne podlegają, podobnie jak inne przedsiębiorstwa, procesom ewolucji i w drodze przeobrażeń wewnętrznych przystosowują się do wymogów otoczenia zewnętrznego. Mechanizm tych przystosowań może być jednak różny. Podmioty, które nie są w stanie sprostać wymaganiom otoczenia, przestają się rozwijać, a w skrajnych przypadkach podlegają likwidacji [Wojewodzic 2010]. Jak podkreśla Renata Przygodzka [2012], procesy ewolucyjne, które zachodzą w rolnictwie są w większym stopniu wypadkową zmian dokonujących się w otoczeniu rolnictwa niż w nim samym. Propozycje założeń WPR po 2023 roku będą kolejnym ważnym wyzwaniem w procesie kształtowania przyszłości polskiego rolnictwa. Zatem bardzo ważną kwestią jest stopień przygotowania przedstawicieli tego sektora do adaptacji instrumentów, które będą konieczne, aby realizować wyzwania rynku [Musiał, Szumiec 2021].

Reforma WPR po 2023 roku zakłada realizację Planu Strategicznego dla Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2023-2027 (PS WPR), który przygotowany był przez każde państwo członkowskie. Dokument ten obejmuje zarówno instrumenty I filaru WPR, tj. płatności bezpośrednie oraz działania sektorowe w zakresie rynków rolnych, jak i II

filaru, czyli wsparcia rozwoju obszarów wiejskich. W nowej perspektywie finansowej (lata 2023-2027) WPR nie będzie wdrażana na zasadzie zgodności realizowanych działań z ustalonymi na unijnych poziomie przepisów z jej szczegółowymi wymaganiami, ale na podstawie oceny osiągniętych efektów i realizowanych celów. W konsekwencji oznacza to większą odpowiedzialność państw członkowskich, nie tylko w sprawie wyboru interwencji dostępnych w ramach PS lub zasad i warunków dostępu do wsparcia, ale także precyzyjnego określenia rezultatów realizacji zaplanowanych interwencji (mierzonych odpowiednimi wskaźnikami) oraz stworzenia odpowiedniego systemu kontroli i monitorowania [Polityka Insight 2021].

Państwa członkowskie mają pewną swobodę w kształtowaniu przyszłych instrumentów wsparcia objętych planami, w ramach dostosowywania ich do krajowych uwarunkowań i specyfiki funkcjonowania rolnictwa w danym kraju. Cele nowej WPR są zorientowane na rentowność i dochody gospodarstw rolnych, bardziej skuteczną realizację polityki w zakresie ochrony środowiska i klimatu, a także na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich [Parlińska i in. 2020].

Najważniejsze rozwiązania proponowane w PS WPR w Polsce, to założenie, że będzie wspierany zrównoważony rozwój polskich gospodarstw i sektor przetwórstwa, a także uwzględniono poprawę warunków życia i pracy w małych miejscowościach wiejskich [MRiRW 2021]. Europejski Zielony Ład (EŁZ) to nowa kompleksowa strategia UE na rzecz zrównoważonego rozwoju, obejmująca wszystkie dziedziny życia społecznego, gospodarki i środowiska, której celem jest osiągnięcie przez Wspólnotę w 2050 roku neutralności klimatycznej [Wrzaszcz, Prandecki 2020, Jakubowska-Lorenz 2020].

Sytuacja zmienności otoczenia determinuje konieczność systematycznego dostosowywania się gospodarstw rolnych do nowych warunków gospodarowania oraz umiejętnego reagowania na zachodzące zmiany. Od trafności wprowadzanych działań i decyzji zależy bowiem efektywność funkcjonowania gospodarstw rolnych oraz ich możliwości rozwojowe, a w okresie kryzysu gospodarczego także i szansa przetrwania [Płonka 2021]. W procesach dostosowawczych należy uwzględniać nie tylko wymogi wynikające z aktualnego stanu otoczenia, ale zachodzi również potrzeba przewidywania przyszłych stanów otoczenia i podjęcia z wyprzedzeniem odpowiednich działań organizacyjno-ekonomicznych i inwestycyjnych [Runowski 2010].

Nowa WPR, niestabilna sytuacja gospodarcza i geopolityczna, to główne determinanty obecnej sytuacji w sektorze rolnictwa oraz jego przyszłości. Właściciele gospodarstw rolnych funkcjonujący w ramach obecnych problemów nie są świadomi przyszłości, dlatego kluczowe jest określenie, w jakim stopniu akceptują oni nowe rozwiązania i na ile założenia WPR realizowanej po 2023 roku będą znaczące w kształtowaniu rozwoju polskiego sektora rolnictwa.

MATERIAŁ I METODYKA BADAŃ

W badaniach podjęto próbę wskazania możliwości i ograniczeń rozwoju gospodarstw rolnych z konwencjonalnym oraz ekologicznym systemem produkcji z regionu Warmii i Mazur, które będą funkcjonowały w warunkach określonych w Planie Strategicznym dla WPR po 2023 roku. Wyodrębniono cele szczegółowe, które obejmują:

- ocenę znaczenia założeń PS dla WPR w funkcjonowaniu i rozwoju gospodarstw rolnych województwa warmińsko-mazurskiego, z uwzględnieniem gospodarstw funkcjonujących z wykorzystaniem różnych systemów produkcji, tj.: konwencjonalnego i ekologicznego;
- ocenę znaczenia wybranych założeń EZŁ w funkcjonowaniu i rozwoju wybranych grup gospodarstw rolnych województwa warmińsko-mazurskiego;
- ocenę możliwości i zagrożeń rozwoju gospodarstw rolnych w związku z obecnymi uwarunkowania polityczno-gospodarczymi oraz z uwzględnieniem wybranych elementów nowej WPR po 2023 roku.

Dane i informacje pozyskano w wyniku przeprowadzonych bezpośrednich badań ankietowych wśród rolników z obszaru podlegającego działalności Krajowego Ośrodka Wsparcia Rolnictwa, Oddział Terenowy w Olsztynie (KOWR OT). Jako narzędzie badawcze zastosowano autorski kwestionariusz ankiety. Przedmiotem badań były uwarunkowania funkcjonowania gospodarstw rolnych realizujących produkcję w systemach konwencjonalnym i ekologicznym, w kontekście założeń WPR po 2023 roku i EZŁ, w tym ograniczenia zużycia nawozów mineralnych w produkcji roślinnej. Zaprezentowano wybrane problemy, które były elementem zagadnień poruszanych w całym procesie gromadzenia danych. Zakres merytoryczny pozyskiwanych informacji obejmował m.in.:

- identyfikację stanowiska właścicieli gospodarstw pod względem uwarunkowań rozwoju gospodarstw rolnych i rolnictwa jako sektora w obecnych warunkach, w których funkcjonują; uwzględniono w tym obszarze m.in. warunki mikro- i makroekonomiczne; uwzględniono również założenia przyszłej reformy WPR i podjęto próbę identyfikacji opinii badanych właścicieli gospodarstw w kontekście adaptacji tych w warunków w ich gospodarstwach;
- diagnozę opinii właścicieli gospodarstw rolnych w zakresie adaptacji poszczególnych założeń EZŁ, które scharakteryzowano w kwestionariuszu i poddano ocenie respondentów, zarówno w kontekście zasadności wprowadzenia tych rozwiązań w polityce rolnej, jak i możliwości wdrożenia proponowanych założeń w ich gospodarstwach; zaprezentowano stanowiska badanych w zakresie ograniczenia zużycia nawozów mineralnych, uwzględniono również szczegółową charakterystykę ekoschematów proponowanych w nowej polityce rolnej po 2023 roku.

W województwie warmińsko-mazurskim funkcjonuje około 65,2 tys. gospodarstw rolnych (2,9% ogólnej liczby gospodarstw rolnych w Polsce), zajmujących 1221,1 tys. ha powierzchni ogólnej (6,8% powierzchni ogólnej gospodarstw rolnych w Polsce). Rolnictwo ekologiczne jest atrybutem województwa warmińsko-mazurskiego – zarejestrowanych jest tu około 3,5 tys. gospodarstw. Region jest jednym z liderów w Polsce pod względem liczby gospodarstw ekologicznych i arealu upraw realizowanych w tym systemie produkcji [US Olsztyn 2021]. Z uwagi na znaczenie w regionie zarówno sektora produkcji rolnej realizującego produkcję w konwencjonalnym systemie (intensywnym), jak i ekologicznym (ekstensywnym), w badaniach uwzględniono opinie właścicieli tych dwóch grup gospodarstw. Badania ankietowe przeprowadzono w 2022 roku, łącznie wśród 323 właścicieli gospodarstw rolnych prowadzących działalność w regionie Warmii i Mazur. W badanej grupie uczestniczyło 165 właścicieli gospodarstw realizujących wyłącznie system konwencjonalnej produkcji oraz 158 właścicieli certyfikowanych gospodarstw ekologicznych. Dobór próby do badań był dobozem celowym. Właściciele prowadzący gospodarstwa ekologiczne znajdowali się w wykazie gospodarstw, według stanu na 31 grudnia 2020 roku, udostępnionym przez Inspekcję Jakości Handlowej Artykułów Rolno-Spożywczych. W prowadzonych badaniach uczestniczyli respondenci, którzy wyrazili zgodę na udział w badaniu i byli aktywnymi producentami, realizującymi produkcję roślinną i zwierzęcą, a także uzyskiwali dochody z produkcji w gospodarstwie na poziomie powyżej 50% całkowitych dochodów uzyskiwanych w gospodarstwie. W grupie 165 przedstawicieli produkujących w konwencjonalnym systemie 43% miało gospodarstwa o powierzchni powyżej 250 ha, a 15% badanych o areale 51-100 ha (tabela 1). Średnia powierzchnia ogólna gospodarstwa w tym segmencie badanych wynosiła 115,24 ha. W badaniach uczestniczyło 23,2% kobiet oraz 76,8% mężczyzn, a średnia wieku badanych to około 44 lata. Liczba osób pracujących w gospodarstwie to średnio ponad 3 osoby.

Tabela 1. Struktura obszarowa badanych gospodarstw z konwencjonalnym i ekologicznym systemem produkcji

Powierzchnia gospodarstw [ha]	Liczba gospodarstw	Udział [%]
Konwencjonalny systemem produkcji		
Poniżej 50	15	9
51-100	25	15
101-150	15	9
151-200	8	5
201-250	32	19
Powyżej 250	70	43
Ogółem	165	100
Ekologiczny systemem produkcji		
Poniżej 25	78	49,4
26-50	33	20,9
51-75	14	8,9
76-100	8	5,1
Powyżej 100	25	15,8
Ogółem	158	100

Źródło: badania własne

W segmencie ekologicznych gospodarstw rolnych zgromadzono opinie od 158 właścicieli gospodarstw. Uwzględniając powierzchnię gospodarstw, około 50% wśród badanych miało gospodarstwa poniżej 25 ha, a gospodarstwa o powierzchni powyżej 100 ha stanowiły około 16% (tabela 1). Średnia powierzchnia ogólna w grupie ekologicznych gospodarstw to około 37 ha. Właścicielami gospodarstw było 20% kobiet, a 80% badanych stanowili mężczyźni. Średni wiek respondentów wyniósł 46 lat.

WYNIKI BADAŃ

Problematyka rozwiązań strategicznych i obszarów funkcjonalnych zaproponowanych przez UE jest bardzo szeroka, a w ramach polityki rolnej i kształtowania kultury rolnictwa zaproponowano określone rozwiązania, których zastosowanie jest uzależnione od świadomości i determinacji właścicieli gospodarstw rolnych w Polsce. Sytuacja gospodarcza i polityczna nie sprzyja decyzjom inwestycyjnym, a perspektywa zmian, której zakres nie jest znany, nie tworzy optymizmu w kreowaniu wizji na przyszłość. Ważne jest zatem określenie postaw oraz diagnozy ograniczeń i szans w kreowaniu rozwoju działalności w gospodarstwach rolnych. W badaniach uwzględniono również założenia przyszłej reformy WPR i podjęto próbę identyfikacji opinii badanych właścicieli gospodarstw w kontekście możliwości adaptacji tych warunków w ich gospodarstwach.

Badani właściciele gospodarstw rolnych wskazywali szanse i zagrożenia rozwoju rolnictwa, a do określenia swoich stanowisk mieli możliwość wskazania istotnych czynników, które obecnie w ich opinii są ograniczeniem albo stwarzają możliwości rozwoju. Respondenci także odnosili się do czynników przyszłej polityki, które mogą stwarzać szanse lub zagrożenia. Respondentom nie ograniczono liczby odpowiedzi związanych z wyborem czynników stanowiących szanse i zagrożenia (tabela 2).

Jako główne ograniczenia w rozwoju gospodarstw rolnych i rolnictwa badani właściciele konwencjonalnych gospodarstw wskazali reformę podatkową – tak deklarowało ponad 80% respondentów, a także inflację – około 88% badanych. W opinii około 76% właścicieli ograniczeniami rozwoju rolnictwa były także wymogi dotyczące dokumentacji prowadzenia działalności. Wskazywano również na obecną sytuację geopolityczną, ograniczenia importu i eksportu surowców do Ukrainy oraz brak stabilności na wielu rynkach. Gdy uwzględni się perspektywy przyszłych rozwiązań, największym zagrożeniem funkcjonowania gospodarstw rolnych w opinii badanych, może być ewentualna rezygnacja z dopłat i opuszczenie struktur UE – taką obawę wskazało ponad 90% respondentów prowadzących produkcję rolną w systemie konwencjonalnym. W opinii ponad 80% tych badanych zagrożeniem mogą być także warunki funkcjonowania gospodarstw rolnych w warunkach proponowanych w EZŁ.

Tabela 2. Szanse i zagrożenia rozwoju gospodarstw rolnych w konwencjonalnych i ekologicznych systemach produkcji, w opiniach respondentów

Wyszczególnienie	System konwencjonalny		System ekologiczny	
	struktura odpowiedzi [%]			
	szanse	zagrożenia	szanse	zagrożenia
Obecne czynniki determinujące funkcjonowanie gospodarstw rolnych				
Obowiązki administracyjne przy prowadzeniu działalności gospodarczej	24,2	75,8	8,9	81,0
Obciążenia podatkowe	3,1	78,8	3,8	85,4
Polski Ład – reforma podatkowa	15,1	81,2	19,0	67,7
Inflacja	5,1	87,8	4,4	90,5
Polityka rządu w ramach tarczy antyinflacyjnej – dopłata do nawozów	61,8	21,2	62,0	27,2
Możliwość pozyskania środków finansowych na realizację inwestycji, np. kredytów	63,6	16,4	63,3	17,1
Skala eksportu surowców i żywności z uwagi na wojnę w Ukrainie	22,2	77,6	23,4	68,4
Skala importu surowców z uwagi na wojnę w Ukrainie	28,8	70,3	34,2	52,5
Działania organizacji i stowarzyszeń producentów rolnych	84,7	15,1	62,0	20,3
Przepisy prawne dotyczące rynku ziemi rolniczej, m.in. ograniczenia w obrocie, wstrzymanie sprzedaży gruntów z ZWRSP, wymóg okresu zamieszkania na terenie gminy	32,8	58,2	32,2	51,9
Promocja polskiej żywności w ramach działań KOWR	57,9	7,2	72,2	7,0
Aktywizacja ODR-ów w ramach różnych programów pomocowych	64,5	8,5	84,8	1,9
Możliwość tworzenia krótkich łańcuchów sprzedaży produktów rolnych	75,7	7,2	80,4	3,2
Sprzedaż produktów na targowiskach, bazarach, e-bazarku, w sklepach internetowych	52,4	8,5	71,5	7,6
Działania ze strony władz gminnych, np. w rozwoju infrastruktury na obszarach wiejskich – miejsca sprzedaży	34,5	15,8	75,3	2,5
Tworzenie grup współpracujących gospodarstw	87,9	10,6	60,8	20,9

Tabela 2. Cd.

Wyszczególnienie	System konwencjonalny		System ekologiczny	
	struktura odpowiedzi [%]			
	szanse	zagrożenia	szanse	zagrożenia
Determinanty kształtujące funkcjonowanie gospodarstw rolnych w przyszłości				
Polityka UE w zakresie rozwoju rolnictwa zrównoważonego	63,2	23,9	39,9	44,3
Warunki funkcjonowania rolnictwa w ramach założeń Zielonego Ładu	15,2	82,4	40,5	40,5
Poziom dopłat proponowany w ramach nowej polityki rolnej na lata 2023-2027 – ekoschematy	59,4	40	52,5	32,9
Deklaracja rolników co do wyjścia z UE i rezygnacji z dopłat	1,2	90,9	16,5	69,0
Wsparcie małych i średnich gospodarstw w ramach nowej WPR	44,5	4,8	77,8	2,5
Funkcjonowanie gospodarstw ekologicznych po 2023 roku	81,2	19,6	81,0	5,7
Zapotrzebowanie na produkty rolno-żywnościowe wytwarzane metodami ekologicznymi na rynku krajowym	55,2	27,9	74,7	6,3
Zapotrzebowanie na rynku na usługi rolnicze	87,9	10,6	74,1	5,7
Zapotrzebowanie na rynku na usługi pozarolnicze (m.in. agroturystyczne)	81,8	13,9	75,3	3,8
Inne (wzrost zapotrzebowania na żywność na świecie)	7,9	1,8	1,9	0,6

Źródło: badania własne

W opinii ponad 80% badanych właścicieli gospodarstw funkcjonujących w ramach systemu produkcji konwencjonalnej, główne szanse rozwoju rolnictwa w Polsce będą stwarzane gospodarstwom ekologicznym. Perspektywy rozwoju rolnictwa w ocenie właścicieli gospodarstw konwencjonalnych, to także wzrost zapotrzebowania na usługi rolnicze, co może dać szansę na alternatywne formy generowania dochodów w gospodarstwach posiadających nowoczesny park maszynowy (tabela 2). W opinii około 84% badanych, obecne czynniki, które sprzyjają rozwojowi rolnictwa, to sprawnie funkcjonujące instytucje wspierające centralne i regionalne funkcjonowanie gospodarstw

rolnych. Przesłanką do poprawy warunków funkcjonowania sektora rolnictwa może być także aktywność ze strony władz, organizacji i stowarzyszeń producentów rolnych. W deklaracjach rolników sprawny rozwój sektora będzie możliwy dzięki wprowadzeniu jego przedstawicieli do struktur władz lokalnych i centralnych oraz konieczność integracji producentów. Tworzenie grup współpracujących gospodarstw, to w opinii 87% badanych właścicieli konwencjonalnych gospodarstw możliwości, które zwiększą siłę przetargową ognia producentów.

Adaptacja założeń EZŁ, w opinii ponad 80% badanych właścicieli gospodarstw konwencjonalnych, jest zagrożeniem dla rozwoju gospodarstw rolnych i rolnictwa z tytułu ograniczenia skali produkcji, wydajności i konieczności zaadaptowania ekologicznych systemów produkcji. Pomimo braku pozytywnych opinii tych respondentów w zakresie EZŁ, ponad 60% badanych wskazało, że szansą rozwoju rolnictwa jest polityka UE w zakresie rozwoju rolnictwa zrównoważonego. Na tę kwestię wskazali właściciele gospodarstw o areale poniżej 100 ha, twierdząc, że nowa polityka UE w tym zakresie będzie wspierała rozwój małych i średnich, rodzinnych gospodarstw, co może przyczynić się do poprawy ich konkurencyjności.

Ponad 80% właścicieli ekologicznych gospodarstw rolnych możliwości rozwoju rolnictwa upatrywali w aktywizacji ośrodków doradztwa rolniczego i rozwoju krótkich łańcuchów sprzedaży, które dzięki obecnym rozwiązaniom prawnym i instytucjonalnym są wsparciem rozwoju gospodarstw, szczególnie tych ekologicznych (tabela 2). Ważnymi czynnikami wspierającymi rozwój gospodarstw rolnych i rolnictwa w przyszłości, w opinii ponad 70% respondentów, jest zapotrzebowanie na produkty rolno-żywnościowe wytwarzane metodami ekologicznymi oraz zapotrzebowanie na usługi rolnicze. Ponad 90% właścicieli gospodarstw ekologicznych, jako główne obecne ograniczenie funkcjonowania gospodarstw rolnych i całego sektora produkcji rolnej wskazywali inflację, a 80% – obciążenia podatkowe oraz obowiązki administracyjne przy prowadzeniu działalności gospodarczej (tabela 2). W Polsce zagrożeniami w rozwoju rolnictwa w przyszłości, w opinii około 70% ankietowanych, są deklaracje rolników wyjścia z UE i rezygnacji z dopłat. Takie rozwiązanie, w ocenie właścicieli gospodarstw ekologicznych, spowodowałoby utratę perspektyw i możliwości inwestowania w ten wymagający ciągłego wsparcia sektor. W ocenie 70% badanych ograniczenia rozwoju rolnictwa to także propozycja reformy podatkowej oraz redukcja eksportu surowców i żywności, z uwagi na uwarunkowania geopolityczne.

Formy wsparcia sektora powinny być skierowane do grup producentów i spółdzielni proponujących integrację produkcji, konfekcjonowanie i stworzenie kanałów dystrybucji. Konieczna jest również współpraca władz lokalnych z przedstawicielami rynku, np. z Polską Izbą Żywności Ekologicznej, ośrodkami doradztwa rolniczego lub lokalnymi grupami działania [Grzybowska-Brzezińska 2020, Gołębiowska i in. 2022]. Potencjał produkcji i przetwórstwa w sektorze rolnictwa ekologicznego może być wzmocniony

przez wsparcie inteligentnych kooperatyw, zapewniających sprawną organizację lokalnego, regionalnego i krajowego sektora rolnictwa ekologicznego.

Uwzględniając uwarunkowania dostosowania polskich gospodarstw rolnych do warunków funkcjonowania rolnictwa w Europie i na świecie, podjęto problematykę diagnozy opinii badanych właścicieli gospodarstw rolnych w zakresie identyfikacji potencjalnych ograniczeń i szans, które mogą być skutkiem wprowadzenia założeń EZŁ. Pozyskano opinie właścicieli gospodarstw rolnych na temat możliwości oraz barier funkcjonowania ich gospodarstw oraz sektora rolnictwa w Polsce.

Jako potencjalne ograniczenia rozwoju gospodarstw rolnych wskutek wprowadzenia rozwiązań EZŁ, w opinii około 58% wszystkich ankietowanych, były wysokie koszty produkcji rolnej realizowanej w systemie ekstensywnej produkcji, czyli premiiwanej w założeniach EZŁ, a w opinii około 48% – niskie plony uzyskiwane w produkcji ekologicznej, która jest również obszarem intensywnego wsparcia proponowanego w ramach założeń EZŁ (tabela 3). Z deklaracji około 59% badanych właścicieli gospodarstw wynika, że poważnymi ograniczeniami wprowadzenia rozwiązań nowej polityki rolnej jest brak szczegółowej informacji na temat EZŁ oraz wytycznych, które będą obowiązywały po 2023 roku. Informacje, które pozyskują respondenci na temat EZŁ są często bardzo ogólne, a ich głównym źródłem są media. Brakuje natomiast szkoleń i dostępnych szczegółowych wytycznych, które będą obowiązywały po 2023 roku. Opisy ekoschematów zaprezentowane w kwestionariuszu ankiety w wielu przypadkach były jedynymi informacjami, z którymi zapoznali się badani rolnicy.

W założeniach nowej WPR gospodarstwa ekologiczne mogą dostrzegać szanse, które umożliwią stabilizację podaży i rozwój rynku tych produktów. W badaniach uwzględniono ocenę postaw i opinie właścicieli gospodarstw ekologicznych w zakresie akceptacji i adaptacji założeń nowej polityki rolnej. Europejski Zielony Ład i jego założenia właściciele ekologicznych gospodarstw rolnych opiniowali pozytywnie. Te opinie wynikały z dostrzegania możliwości pozyskiwania dodatkowego wsparcia w rozwijaniu skali produkcji w systemie produkcji ekologicznej, która jest intensywnie wspierana w nowej polityce rolnej. Respondenci dostrzegali także potencjalne zagrożenia i wskazywali głównie na wysokie koszty produkcji, które generuje ekstensywna produkcja rolna (około 36% badanych) oraz pracochłonność produkcji (w opinii około 30% respondentów). Dużym ograniczeniem w zakresie skuteczności wdrażania nowej wspólnej polityki rolnej, zdaniem około 40% respondentów, jest brak informacji na temat jej założeń (tabela 3). Te ograniczenia i obawy zmniejszają więc skuteczność adaptowania założeń EZŁ.

Sektor rolnictwa ekologicznego w Polsce, mimo wielu starań ze strony jego uczestników, w dalszym ciągu pozostaje rynkiem o charakterze niszowym – szczególnie w odniesieniu do krajowego popytu, stanowiącego niewielką część rynku żywnościowego.

Tabela 3. Potencjalne ograniczenia rozwoju gospodarstw rolnych wskutek wprowadzenia rozwiązań EZŁ, w opinii badanych właścicieli gospodarstw

Potencjalne ograniczenia rozwoju gospodarstwa	Struktura odpowiedzi [%]		
	właściciele gospodarstw rolnych uczestniczących w badaniu	w tym:	
		właściciele gospodarstw z konwencjonalnym systemem produkcji	właściciele gospodarstw z ekologicznym systemem produkcji
Konieczność przestawienia produkcji konwencjonalnej na ekologiczną	50,1	75,8	24,2
Niskie plony uzyskiwane w ekologicznym systemie produkcji w porównaniu do konwencjonalnego	48,3	61,8	38,2
Wysokie koszty produkcji w ramach systemów ekologicznej produkcji	57,6	63,6	36,4
Pracochłonny proces produkcji związany z konieczności zastosowania ekologicznych systemów produkcji	35,0	69,6	30,4
Brak informacji na temat EZŁ	59,1	59,5	40,5
Brak szans na wdrożenie EZŁ z tytułu braku przekonania rolników do tego systemu polityki rolnej w Polsce	55,8	64,8	35,2
Protesty rolników i brak przystosowania produkcji do proponowanych rozwiązań w EZŁ	49,2	44,2	55,8
Inne (brak możliwości zwiększenia areału, brak możliwości inwestycji)	8,1	76,2	23,8

Źródło: badania własne

Na uwarunkowania rozwoju rynku produkcji ekologicznej składają się zarówno szanse, do których zaliczyć można znaczący potencjał konkurencyjny producentów i funkcjonujących w nim przetwórców, jak i bariery w zakresie braku organizacji kanałów dystrybucji oraz wysokie koszty generowane przez poszczególne ogniwa łańcucha, znacząco uniemożliwiające przetransformowanie tego potencjału w silną pozycję konkurencyjną [Grzybowska-Brzezińska 2020]. Główne problemy ukształtowania trwałości ekonomicznej tego sektora to: zbyt rozdrobniona podaż produktów wytworzonych w ekologicznych gospodarstwach, brak koncentracji przetwórstwa oraz brak planu rozwoju w zakresie organizacji dystrybucji i sprzedaży żywności ekologicznej [Kuberska, Grzybowska-Brzezińska 2020].

W ramach celów proponowanych w nowej polityce rolnej, związanych z ochroną środowiska, jest propozycja ograniczenia stosowania nawozów mineralnych. Badani właściciele gospodarstw oceniali trafność polityki redukcji stosowania nawozów fosforowych, potasowych i azotowych, odnosząc tę regulację do możliwości rozwoju gospodarstwa, jednocześnie deklarując możliwość obniżenia zużycia tych środków produkcji we własnym gospodarstwie (tabela 4).

W przypadku redukcji nawozów tę propozycję jako złą i bardzo złą, która nie wzmacnia rozwoju gospodarstw, oceniali średnio około 60% badanych właścicieli konwencjonalnych gospodarstw, przy tym około 52% krytycznie oceniło redukcję zużycia nawozów fosforowych, około 63% nawozów potasowych i około 66% nawozów azotowych. Jako bardzo dobrą decyzję redukcji zużycia nawozów fosforowych uznało niecałe 8% badanych właścicieli gospodarstw realizujących produkcję w systemie konwencjonalnym, około 7% popierało propozycję redukcji zużycia nawozów potasowych i około 5% nawozów azotowych. Właściciele ekologicznych gospodarstw rolnych propozycje dotyczące ograniczenia stosowania nawozów mineralnych oceniali bardziej optymistycznie. W opinii tej grupy badanych była ona bardzo dobra i dobra w przypadku redukcji nawozów fosforowych (łącznie około 42% respondentów). Około 58% właścicieli ekologicznych gospodarstw oceniło dobrze i bardzo dobrze politykę redukcji zużycia nawozów potasowych, a ponad 55% – nawozów azotowych (tabela 4).

Tabela 4. Ocena możliwości redukcji poziomu zużycia poszczególnych nawozów mineralnych w badanych gospodarstwach

Rodzaj polityki w zakresie nawozów	Ocena trafności polityki ograniczania stosowania nawozów mineralnych w rozwoju gospodarstwa									
	1 bardzo zła		2 zła		3 dostateczna		4 dobra		5 bardzo dobra	
	według właścicieli gospodarstw* [%]									
	K	E	K	E	K	E	K	E	K	E
Redukcja nawozów fosforowych	29,8	13,3	22,4	15,8	30,0	28,5	10,1	8,2	7,7	34,2
Redukcja nawozów potasowych	32,3	9,3	30,5	14,5	18,1	18,5	12,3	10,2	6,8	47,5
Redukcja nawozów azotowych	33,7	8,7	32,4	14,2	16,3	21,9	12,8	8,1	4,8	47,1

* K – z konwencjonalnym systemem produkcji, E – z ekologicznym systemem produkcji

Źródło: badania własne

W populacji badanych gospodarstw konwencjonalnych redukcję zużycia nawozów deklarowało zaledwie 30% właścicieli tych gospodarstw. Wśród tej grupy badanych wskazano możliwość zredukowania zużycia nawozów średnio na poziomie około 19% w porównaniu do poziomu zużycia w 2020 roku (tabela 5). W przypadku właścicieli gospodarstw ekologicznych, chęć redukcji zużycia nawozów deklarowało 70% badanych, ci właściciele wskazali możliwość obniżenia zużycia nawozów w produkcji roślinnej na poziomie około 31% w porównaniu do poziomu zużycia w 2020 roku (tabela 5).

Redukcja zużycia nawozów mineralnych, to jedna z wielu propozycji założeń EZŁ, którą badani właściciele gospodarstw rolnych akceptują w różnej skali i deklarują różne postawy względem tej polityki. To zróżnicowanie opinii było uwarunkowane rodzajem systemu produkcji, który realizują w gospodarstwie. Szczególnie sceptyczni byli właściciele gospodarstw realizujących konwencjonalny system produkcji, w której jak deklarowano, ograniczenie zużycia nawozów mineralnych może przyczynić się do obniżenia skali produkcji. Nie jest to zależność funkcyjna i w tym zakresie również brakuje wiedzy wśród niektórych producentów.

Do skutecznego realizowania strategii rozwoju sektora rolnego konieczna jest świadomość rolników, jakie są założenia polityki realizowanej w Polsce i jakie są racjonalne przesłanki adaptacji nowej reformy polityki rolnej UE. Jak wynika z badań, właściciele gospodarstw rolnych nie są świadomi, w jakich warunkach będą funkcjonować i jakie ich decyzje będą optymalne, aby realizować politykę rozwoju w swoich gospodarstwach. Obecne ich decyzje, które dotyczą przyszłości determinują m.in. sytuacja gospodarcza i niestabilność rynków finansowych. Brak wiedzy w zakresie przyszłej polityki rolnej jest głównym zagrożeniem, które wstrzymuje decyzje inwestycyjne właścicieli gospodarstw rolnych.

Tabela 5. Możliwość redukcji zużycia nawozów w gospodarstwach właścicieli, którzy deklarowali wprowadzenie takiego działania

Rodzaje badanych gospodarstw	Deklaracja możliwości redukcji zużycia nawozów [%]	Średnia redukcji zużycia nawozów w porównaniu do 2020 roku w gospodarstwach [%]		
		fosforowych	potasowych	azotowych
Z konwencjonalnym systemem produkcji	30	19	20	17
Z ekologicznym systemem produkcji	70	31	31	31

Źródło: badania własne

WNIOSKI

Kierunek rozwiązań proponowanych w polityce rolnej krajów UE na lata 2023-2027 to kontynuacja wspierania produkcji, przy jednoczesnym wskazaniu działań w zakresie ochrony środowiska. W poszukiwaniu uwarunkowań funkcjonowania gospodarstw rolnych w ramach nowej reformy polityki rolnej w badaniach uwzględniono uwarunkowania rozwoju gospodarstw rolnych regionu Warmii i Mazur, ze wskazaniem czynników obecnej znanej sytuacji mikro- i makroekonomicznej oraz determinant, które w przyszłości mogą stanowić szanse lub zagrożenia ich funkcjonowania, m.in. założenia nowej WPR, w tym wybrane elementy EZŁ.

Mimo sceptycznej postawy badanych właścicieli gospodarstw rolnych względem rozwiązań dotyczących WPR po 2023 roku, w tym EZŁ, wynikającej często z braku wiedzy i zasad jej wdrażania, badani opowiadali się za funkcjonowaniem w ramach struktur UE, a jako zagrożenie dla rozwoju rolnictwa wskazywali wyjście z UE i rezygnację z dopłat oraz funduszy unijnych. Także jako ograniczenie rozwoju traktowano współczesną sytuację geopolityczną oraz brak stabilności na wielu rynkach.

Za potencjalne ograniczenia rozwoju gospodarstw rolnych, będące skutkiem wprowadzenia rozwiązań WPR, również EZŁ, uznano wysokie koszty produkcji i niskie plony uzyskiwane w ekologicznym systemie produkcji, który jest promowany w nowej polityce rolnej. Dla właścicieli gospodarstw realizujących produkcję w systemie konwencjonalnym ograniczeniami wprowadzenia rozwiązań nowej polityki rolnej były także: brak informacji na temat EZŁ, wysokie koszty pracy i konieczność przestawienia produkcji konwencjonalnej na ekologiczną.

Główną perspektywą rozwoju rolnictwa w Polsce, w opinii badanych właścicieli gospodarstw, jest wzrost zapotrzebowania na usługi rolnicze, co może dać szanse na alternatywne formy generowania dochodów w gospodarstwach posiadających nowoczesny park maszynowy. Według badanych, perspektywą na rozwój rolnictwa są również sprawnie działające instytucje wspierające centralne lub regionalne funkcjonowanie gospodarstw rolnych.

Jako potencjalne ograniczenia rozwoju rolnictwa właściciele gospodarstw wskazywali obciążenia podatkowe i inflację. W opinii badanych niebezpieczne dla rozwoju gospodarstw są także: reforma podatkowa, obowiązki administracyjne przy prowadzeniu działalności oraz deklaracje rolników w zakresie rezygnacji z dopłat i opuszczenie struktur UE.

Kluczowym ograniczeniem adaptacji gospodarstw rolnych do założeń nowej WPR jest brak wiedzy wśród rolników na temat szczegółów dotyczących jej wdrożenia i funkcjonowania. Założenia EZŁ, system dopłat, zasady funkcjonowania gospodarstw rolnych oraz kierunki wsparcia ich rozwoju, nie są znane rolnikom i to ogranicza ich decyzje dotyczące inwestycji i powoduje niepokój co do funkcjonowania w przyszłości.

Koniecznym czynnikiem do skutecznego kształtowania polityki rolnej w Polsce, szczególnie w zakresie nowej WPR, jest dostarczenie odpowiednich informacji producentom rolnym, które będą uwzględniały jej założenia i ich realizację po 2023 roku. Istotne są również debaty i spotkania, które będą skutecznym narzędziem poprawy świadomości rolników w zakresie warunków funkcjonowania gospodarstw rolnych w przyszłości.

BIBLIOGRAFIA

- Czyżewski Andrzej, Jakub Staniszewski. 2018. Dylematy operacjonalizacji paradygmatu zrównoważonego rozwoju rolnictwa z wykorzystaniem pojęcia efektywności (Dilemmas of the operationalisation of the sustainable agriculture development paradigm with eco-efficiency measures). *Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego* 18 (33): 44-56.
- Derehajło Beata. 2018. Zarządzanie gospodarstwem rolnym w warunkach gospodarki rynkowej. [W] *Jakość i zarządzanie w agrobiznesie. Wybrane aspekty* (Farm management in market economy conditions. [In] *Quality and management in agribusiness. Selected aspects*), eds. Eugenia Czernyszewicz, Elżbieta Kołodziej, 66-68. Lublin: Katedra Zarządzania i Marketingu Uniwersytetu Przyrodniczego w Lublinie.
- Gołębiewska Barbara, Łukasz Łuniewski, Artur Puławski. 2022. Corporate social responsibility and its implementation in dairy cooperatives in Poland. *Annals PAAAE XXIV* (1): 83-85. DOI:10.5604/01.3001.0015.7474.
- Grzybowska-Brzezińska Mariola. 2020. Conditions underlying the development of organic farming in the Province of Warmia and Mazury. *Annals PAAAE XXII* (1): 113-125. DOI: 10.5604/01.3001.0013.7535.
- Jakubowska-Lorenz Ewa. 2020. *Zielony Ład to szansa dla polskich rolników – zapewnia Komisarz Janusz Wojciechowski* (The Green Deal is an opportunity for Polish farmers – commissioner Janusz Wojciechowski assures). Boell Heinrich Stiftung [https:// pl.boell.org/pl/2020/05/07/zielony-lad-szansa-dla-polskich-rolnikow-zapewnia-komisarz-janusz-wojciechowski](https://pl.boell.org/pl/2020/05/07/zielony-lad-szansa-dla-polskich-rolnikow-zapewnia-komisarz-janusz-wojciechowski), access: 15.10.2022.
- Krzyworzeka Amanda. 2011. Funkcjonowanie wiedzy rolniczej (Functioning of agricultural knowledge). *E-mentor* 3 (40): 58-62.
- Kuberska Dominika, Mariola Grzybowska-Brzezińska. 2020. Transformation of the organic food market in Poland using concentration and dispersion. *European Research Studies Journal* 23 (1): 617-638.
- Kundzewicz Zbigniew W., Jerzy Kozyra. 2017. Wpływ zmian klimatu na rolnictwo w Polsce. [W] *Zmiany klimatu i ich wpływ na wybrane sektory w Polsce* (Impact of climate change on agriculture in Poland. [In] *Climate change and its impact on selected sectors in Poland*), eds. Z.W. Kundzewicz, Ø. Hoy, T. Okruszko, 168-181. Poznań: Instytut Środowiska Rolniczego i Leśnego Polskiej Akademii Nauk.

- Mrówczyńska-Kamińska Aldona. 2008. Znaczenie rolnictwa w gospodarce narodowej w Polsce, analiza makroekonomiczna i regionalna (The importance of agriculture in the polish national economy: macroeconomic and regional analysis). *Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego* 5 (20): 96-107.
- Musiał Kamila, Anna Szumiec. 2021. Istota Zielonego Ładu we Wspólnej Polityce Rolnej 2021-2027 – wyzwania dla rolnictwa w aspekcie ochrony środowiska i przyrody (The Green Deal in Common Agricultural Policy 2021-2027 – challenges for agriculture in terms of environmental and nature conservation. *Wiadomości Zootechniczne* 59 (3): 3-14.
- Parlińska Maria, Jacek Jaśkiewicz, Iwona Rackiewicz. 2020. Wyzwania dla rolnictwa związane z strategią Europejski Zielony Ład w okresie pandemii (Challenges for agriculture under the European Green Deal development strategy during the Covid-19 pandemic period). *Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego* 20 (2): 22-36.
- MRiRW (Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, The Ministry of Agriculture and Rural Development). 2021. *Plan Strategiczny dla Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2023-2027* (Strategic Plan for the Common Agricultural Policy for 2023-2027). Warszawa: Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi.
- Płonka Aleksandra. 2021. *Procesy dostosowawcze gospodarstw rolnych w warunkach dekonunktury* (Adaptation processes of farms in conditions of economic downturn). Warszawa: C.H. Beck.
- Polityka Insight. 2021. *Wpływ Europejskiego Zielonego Ładu na polskie rolnictwo. Raport* (Impact of the European Green Deal on Polish agriculture Report). Warszawa: Polityka Insight.
- Przygodzka Renata. 2012. Polskie rolnictwo wczoraj i dziś. [W] *Między ekonomią a historią. Studia ofiarowane Profesorowi Czesławowi Noniewiczowi z okazji jubileuszu 75. urodzin* (Polish agriculture yesterday and today. [In] *Between economy and history. Studies offered to Professor Czesław Noniewicz on the occasion of his 75th birthday*), eds. R. Dziemianowicz, A. Kargol-Wasiluk, J. Wilkin, i M Zalesko. Białystok: Uniwersytet w Białymstoku.
- Runowski Henryk. 2010. Zmienność dochodów gospodarstw rolnych w krajach Unii Europejskiej i jej przyczyny (Variability of incomes of agricultural farms in the EU and its reasons). *Roczniki Naukowe SERIA XIII* (1): 327-331.
- Siedlecka Agnieszka. 2015. Środowiskowe aspekty funkcjonowania wiejskich gospodarstw domowych na obszarach przyrodniczo cennych województwa lubelskiego (Environmental aspects of the functioning of rural households in environmentally valuable areas of the Lubelskie Voivodship). Biała Podlaska: PSW im. Papieża Jana Pawła II w Białej Podlaskiej.
- US Olsztyn (Urząd Statystyczny, Statistical Office). 2021. *Rolnictwo w województwie warmińsko-mazurskim w 2020 r.* (Agriculture in the Warmińsko-Mazurskie Voivodeship in 2020). Olsztyn: Urząd Statystyczny w Olsztynie.
- Wojewodziec Tomasz. 2010. Dywestycje w gospodarstwach rolnych – istota, definicje, podział (Divestments in agricultural farms – essence, definitions, division). *Więś i Rolnictwo* 2: 96-108.
- Wrzaszcz Wioletta, Konrad Prandecki. 2020. Rolnictwo a Europejski Zielony Ład (Agriculture and the European Green Deal). *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej* (4) 365: 156-179.

LIMITATIONS AND OPPORTUNITIES FOR THE DEVELOPMENT
OF FARMS IN THE REGION OF WARMIA AND MAZURY
IN THE CONTEXT OF CHANGES IN THE COMMON AGRICULTURAL
POLICY OF THE EUROPEAN UNION

Key words: agricultural development, Common Agricultural Policy,
European Green Deal, farms, Warmia and Mazury region

ABSTRACT. The main objective of the research was to diagnose the conditions for the development of farms implementing production in the conventional and ecological system, in the conditions set out in the Strategic Plan for the Common Agricultural Policy (CAP) after 2023. In the study were used data obtained in direct surveys conducted in 2022 among the owners of farms from the region of Warmia and Mazury. 165 owners of conventional farms and 158 owners of organic farms participated in the research. The surveyed farm owners, despite a skeptical attitude towards solutions regarding the European Green Deal (EGD), lack of acceptance of the implementation of selected assumptions of this policy, e.g. restrictions on the use of mineral fertilizers and eco-schemes, were in favor of functioning within the EU structures. As a threat to the development of agriculture, leaving the EU structures or resigning from using EU funds were indicated. The contemporary geopolitical situation, restrictions on the import and export of raw materials to Ukraine and the lack of stability on many markets were also indicated as a potential limitation of development. The main potential opportunities for the development of agriculture in Poland, in the opinion of the surveyed owners of farms operating under the conventional production system, are the conditions created for small and medium-sized farms and the increase in demand for agricultural services. In the opinion of the owners of farms implementing production under ecological systems, the assumptions of the new CAP and the EGD may be an opportunity to strengthen the profitability of these entities and to search for alternative sources of income.

AUTHORS

MARIOLA GRZYBOWSKA-BRZEZIŃSKA, DR HAB.PROF. UWM

ORCID: 0000-0002-6571-1140

University of Warmia and Mazury in Olsztyn, Poland

Institute of Economics and Finance

e-mail: margrzyb@uwm.edu.pl

WIESŁAWA LIZIŃSKA, DR HAB.PROF.UWM

ORCID: 0000-0002-6957-2846

e-mail: wieslawa.lizinska@uwm.edu.pl

MIROSŁAW GORNOWICZ, DR HAB.PROF.UWM

ORCID: 0000-0003-0281-2558

e-mail: gorn@uwm.edu.pl

Proposed citation of the article: Grzybowska-Brzezińska Mariola, Wiesława Lizińska, Mirosław Gornowicz. 2023. Ograniczenia i szanse rozwoju gospodarstw rolnych z regionu Warmii i Mazur w kontekście zmian Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej. *Annals PAAAE XXV* (1): 91-107.